

Vətənsizlikdə mənzil qurmaq

written by Elnura Jivazada Elnurə Civəzadə

“Miqrasiya yaradıcı bir prosesdir”. Bu sitatın müəllifi həyatı boyu bir neçə dəfə miqrasiya etməli olub və nə dediyini yaxşı bilir. XX əsrin mühüm media filosoflarından olan Vilem Flusser (1920-1991) çəkdiyi əziyyətə baxmayaraq mühacirətin üstünlüklərini vurğulayır. Praqanın multikultural mühitində yəhudi intellektualların ailəsində böyüyən Flusser 1939-cu ildə Çexiyanın Almaniya tərəfindən işğalından sonra Londona qaça bilib, bütün ailə üzvlərini isə Buxenvald və Ausvitzdə itirib. Əvvəllər Praqanı və onun kosmopolit mühitini dünyanın ürəyi hesab edən Flusser bu mühitin alman və çex millətçiliyin qarşısında necə rahat geri çəkilməsindən məyus olur. O, 1940-cı ildə Braziliyaya köçəndən sonra bu gənc ölkənin elm və mədəniyyətinin inkişafında yaxından iştirak edərək burada fəlsəfə məktəbinin yaradıcılarından olur. 1964-cü ildə hərbi çevrilişdən sonra məhdudiyyətlərlə üzləşir və öz yeni vətənini də tərk etməli olur. Fransaya köçəndən sonra Flusser yazı mədəniyyəti, texnika, foto və bir çox başqa mövzularda nəşrlərini və mühazirələrini davam etdirir. Flusser rəqəmsal inqilabın vizionerlərindən hesab olunur. Praqaya səfəri zamanı qəzada ölən [Flusserin irsi](#) son illərdə daha çox öyrənilməyə başlayıb. Onun media fəlsəfəsi ilə yanaşı miqrasiya, vətən və azadlıq haqqında yazdıqları da təkrar-təkrar çap olunur. Miqrasiyanın əsasən bir problem kimi qavranıldığı və patriotizmin çiçəkləndiyi bir dövrdə Flusserin fikirləri provokativ səslənə bilər. O, miqrantları gələcəyin müjdəçisi, vətənə bağlılığı isə estetik patologiya hesab edir.

Bakı Araşdırmalar İnstitutu onun bioqrafiyasından (Vilém Flusser, *Bodenlos: Eine philosophische Autobiografie*. 1. Auflage. 1992 Bollman Verlag) *Vətənsizlikdə mənzil qurmaq* fəslini Azərbaycan dilində ilk dəfə təqdim edir.

Elnurə Civəzadə

(Vətən və sirr – mənzil və adət) (ixtisarla)

Bu dəfə “vətən və vətənsizlik” haqqında danışanda adətimə zidd olaraq öz vətənsizliyimin sirrini açmaq niyyətindəyəm. Mən Praqada dünyaya gəlmişəm və bildiyim qədər mənim əcdadlarım min ildən artıq bu qızıl şəhərdə yaşamışlar. Mən yəhudi mənşəliyəm və uşaqlıqdan “gələn il Qüdsdə” cümləsini eşidərək böyümüşəm. Qərbi və Şərqi Avropa, Şərqi Asiya və yerli tayfaların mədəni elementlərindən Braziliya mədəniyyətini sintez etmək cəhdində onillər boyu iştirak etmişəm. Mən Provansda bir kənddə yaşayıram və ruhum bu yaşı bilinməyən məskənin vücuduna hörülüb. Alman mədəniyyətində tərbiyə almışam və illərdir ki, onun iştirakçısıyam. Sözün qıssası, mən vətənsizəm, çünki məndə bir çox vətənlər yerləşir. Bu, hər gün mənim işimdə özünü göstərir. Mən ən azı dörd dili doğma dilim hesab edirəm və hər yazdığımı tərcümə və geriye tərcümə etməyi özümə borc bilirəm. Bunlar bəs deyilmiş kimi, mən həm də insanlararası ünsiyyət, yəni, məkanlar arasındakı boşluqlar və onları birləşdirən ünsiyyət körpülərinə böyük maraq göstərirəm. Yəqin bu maraq mənim müxtəlif məkanlar arasında qalmağımdan qaynaqlanır. Bütün bunlar mənə imkan verir ki, vətənlərin transsendensiyasını həm konkret öz canımda hiss edim, həm də bu haqda nəzəri düşüncələrə dalım. Bu yazıda həm konkret təcrübəmi, həm də “vətən və vətənsizlik” haqqında nəzəri fikirlərimi ortaya qoyuram.

İlk növbədə vətən və mənzil arasında fərqi dəqiqləşdirmək istəyirəm. İnsan öz mövcudluğunun ən uzun hissəsini mənzilli, amma vətənsiz bir halda keçirmişdir. Neolit dövrünün sonunda onminillik oturaq həyat tərzinin bitməsinin əlamətləri özünü göstərməyə başlayır. Bu oturaq dövrün necə qısa olması bizə çox şey öyrədir. Oturaqlığın bitməsi ilə mülkiyyət, qadının ikinci dərəcəli rolu, əmək bölgüsü və vətən kimi dəyər hesab etdiyimiz bir sıra məhfumlar da aradan qalxır, çünki onlar əbədi dəyər yox, əkinçilik və maldarlığın funksiyaları idilər. Bu yanaşma aqrar mədəniyyətdən və onun sənaye çıxıntılarından çətinliklə çıxıb post-sənaye və tarixdən sonrakı dövrün (hinc sunt leone) hələ cızılmamış xəritəsinə baxmağı asanlaşdırır.

Biz, sayı bilinməyən milyonlarla miqrant (əmək miqrantları, qovulmuşlar, qaçqınlar, seminardan seminara gedən intellektuallar) o zaman özümüzü kənarda qalmış kimi yox, gələcəyin müjdəçiləri kimi qavrayacağıq. Kaliforniyadakı vyetnamlılar, Almaniyadakı türklər, körfəz ölkələrindəki fələstinlilər, Harvarddakı rus alimlər o zaman itirilmiş vətənləri qazanmağa kömək axtaran zavallılar olmayacaq. Əksinə, onlar yeni dövrün modelləri olacaq və cəsarətli olan hər kəs onlara bənzəməyə çalışacaq. Amma bu cür fikirləri yalnız qovulmuşlar və miqrantlar özlərinə rəva görə bilər, qovanlar və qalanlar isə yox. Çünki miqrasiya yaradıcı bir fəaliyyətdir, amma eyni zamanda əziyyətdir (ağrıdır). Məlumdur ki, fəaliyyət əziyyətsiz yaranmır.

Vətən əbədi bir dəyər yox, sadəcə kənd təsərrüfatının bir funksiyası olsa da, onu itirən hər bir kəs əziyyət çəkir. İnsan bir çox liflərlə vətəninə bağlıdır və bu liflərin çoxu gizlidir, ayıq şüurla qavranıla bilmir. Bu liflər qırılanda və ya zorla qopardılanda insan bunu öz daxili aləminə ağırlı cərrahi müdaxilə kimi qəbul edir. Mən Praqadan qovulanda (və ya ordan qaçmağa özümdə cəsarət tapanda) bunu kainatın dağılması kimi qavrayırdım, çünki daxili aləmi ictimai aləm ilə səhv salmışdım. Bu liflərin məni əslində sıxıb bağladığını anlamaq ağırlı oldu, amma bunu anlayandan sonra mən azadlığa çıxmağın və azad olmağın qərribə başgicəllənməsinə düşər oldum. Deyilənə görə bu azadlıq hissi hər şeyi əhatə edən ruhun əsas əlamətlərindəndir. Müharibənin ilk ilində Londonda olanda, insanlığın ölüm düşərgələrində yuvarlandığı dəhşəti duyarkən bu azadlığı ilk dəfə hiss etdim. Bu qazanılan azadlıq hissinin yeni olduğu vaxtlarda “nədən azad” sualı sonra “nəyə azad” sualına çevrilir. Mənim bütün sonrakı mühacirətlərimdə bu çevrilmə məni əsas akkord kimi müşayiət edib. Biz hamımız – oturaq həyatın çökməsindən sonra üzə çıxan bütün köçərilər beləyik.

Vətənliləri vətənin insanlarına və əşyalarına qandallayan liflər çox zaman gizli olur. Onlar yetkinlik dövrünə çatmış insanın şüurunun fəvqündə durur və şüurun uşaqlıq, körpəlik

bəlkə də hələ bətndəki və transindividual bölgələrinə toxunur, yaddaşın yaxşı ifadə olunmuş, pis ifadə olunmuş və heç ifadə olunmamış hissələrinə gedib çatır.

Bir misal çəkim: çex mətbəxinin yeməklərindən olan *svickova* (bel ətinin qızartması) məndə təhlili çətin olan hisslər oyadır. Bunu alman dilindəki *Heimweh* (vətən həsrəti) sözü ilə ifadə edə bilərəm. Vətənin itirilməsi isə bu sirrin üstünü açır, bu şirin hissin tüstü-dumanına təmiz hava gətirib bunun nə olduğunu aydın göstərir: bu hiss əksər stereotiplərin qaynaqlandığı bir mənbədir, o stereotiplər ki, onların bünövrəsi bütün şüurlu fikirlərdən əvvəl qurulur.

Nəsr və nəzmlə tərənnüm olunan vətənə bağlılıq hissi psixikanın infantil, bətndəki (fötal) və transindividual bölgələrində sirli kök salmış bir hissdir və ayıq başla təhlilə duruş gətirmir. Bu təhlili etməyə isə vətənsizlər qadir və məcburdur. Bu təhlilin başlanğıcında vətənin tərk olunmasından dərhal sonra vətən hissinin təhlili özünü təhlil edənin bağırsaqlarını çevirəcəkmiş kimi təlatümə səbəb olur. Alman dilindəki *Heimweh* və ya fransız dilindəki *Nostalgie* bunu portuqal dilindəki *Saudade* kimi ifadə edə bilmir (*saudade* çarəsi olmayan hüzn, qaytarılması mümkün olmayan bir obyekt üçün həsrəti ifadə edir).

Qovulma hissi azadlıq təlatümünə çevrilərək “nədən azad” sualı “nəyə azad” sualına keçəndən sonra bu sirli köklərin obskuran [\[1\]](#) bir asılılığın məhsulu olduğu üzə çıxır, bunu da *Qordi düyünü* kimi kəsmək lazımdır. Özünü təhlil edən görür ki, onun vətənindəki sirli kökləri onun vəziyyətə ayıq baxışını necə dumanlandırılmış. Ona aydın olur ki, hər bir vətən ona aid olanların gözünü müxtəlif formada qamaşdırır. Bu, bütün vətənlərin ortaq xüsusiyyətidir. Bundan başqa, ona aydın olur ki, azad fikir yürütmək, qərar vermək və fəaliyyət göstərmək üçün ilk növbədə bu bağlılığa qalib gəlmək lazımdır. Mənim misalımda deyə bilərəm ki, *Qordi düyünlərini* dalbadal qıra-qıra (Praqa, London, San-Paulu, əvvəlcədən indi yaşadığım Robionu da bura əlavə edirəm) mənə bütün vətənlərdəki

stereotiplərin eyni dəyərli olması (və ya dəyərsizliyi) aydın olurdu və hər dəfə yeni düynü qırandan sonra mənim fikir yürütmək, qərar vermək və fəaliyyət göstərmək azadlığım daha da artırdı. Bunu başa düşməyim imkan verir ki, hər dəfə növbəti düynü daha virtuoz şəkildə dağıdım. Praqadan mühacirət çox qorxunc bir hadisə idi, Robionu tərk etməli olsam, bu yəqin ki, sadəcə bir azad qərar olacaq və mən maşına oturub ordan gedəcəm. Elə bu səbəbdən sionizmə simpatiyama baxmayaraq, o məni tam inandıra bilmirdi.

Sirli vətən hissi insanlara və əşyalara qandallanıb. Onlar ikisi də bu sirli suda çimiblər. Hesab edirəm ki, cansız obyektlərə bağlılığın ziyanları haqqında yazmaq yersizdir. Bu cür sakrallaşdırılan obyektlər təkcə azadlığı məhdudlaşdırmır, onlar həm də şəxsləşdirilir və insanlar onları sevməyə başlayır. Cansız obyektlərin canlı şəxs kimi sevilməsi ontoloji bir yanlışdır. Həm peyğəmbərlər bununla mübarizə aparıb, həm də filosoflar bu sirli düşüncəyə qalib gəlməyə çalışıb. Amma canlı insanlara sirli bağlılıq haqqında düşünməyə dəyər. Azadlığın əsas problemi də elə budur.

Mənim üçün bu məsələnin bir-birinə zidd iki tərəfi var. Praqada mənim sirli bağlılığım olan bütün insanlar öldürülmüşdü. Hamısı. Yəhudilər qaz kameralarında, çexlər müqavimət hərəkətində, almanlar Rusiyaya yürüşdə. Mənim San-Pauluda bağlılığım olan insanların isə hamısı sağdır və mənim onlarla əlaqələrim davam edir. Paradoks olsa da, Praqada olan *Qordi düynünü* qırmaq mənim üçün daha asan oldu, nəinki San-Pauluda, baxmayaraq ki, məni Praqaya bağlayan sirr daha qaranlıqdır. Qorxunc təcrübədir.

Miqrantları vətəndəki insanlarla bağlayan qandallar (sevgi və dostluq, eləcə də nifrət və düşmənçilik) onlara əziyyət verir, çünki bu, onların çətinliklə qazandığı azadlığın dəyərini şübhə altına alır. Bu bağlar qarşılıqlıdır və digərini dəstəkləmək məsuliyyətini də nəzərdə tutur. Onda miqrantların azadlığı bütün məkanların fəvqündə duran bu "azadlıq ruhu" məsuliyyətsiz, solipsist azadlıqdırmı?

Miqrant bu azadlığı əldə edərkən digərləri ilə birlikdə olmaq imkanını qurban vermişdirmi? Yoxsa, bu məsuliyyətsiz tənhalıq miqrantların qismətidir? Bayaq qeyd etdiyim qovulmuşluq hissindən azadlıq hissinə keçid bu suala yox cavabı verir. Mən öz seçimimlə deyil, təsadüf nəticəsində həmin vətəndə doğulmuşam və heç kəs məndən bu vətənin xoşuma gəldiyini soruşmayıb. Məni həmvətənlərimə bağlayan qandallar da əsasən mənim seçimim olmadan yaranıb. Qazandığım azadlıqda isə mən özüm digər insanlarla münasibət qururam, özü də onların iştirakı ilə. Mənim digər insanlar üçün daşdığım öhdəliyi heç kəs mənim üstümə qoymayıb, özüm bu öhdəliyi götürmüşəm. Mən vətənimdə qalanlardan fərqli olaraq digər insanlarla şüurlu əlaqədəyəm, onlara sirli bağlarla bağlı deyiləm. Bu əlaqələr əvvəlki vətənlərimdəki əlaqələrdən daha duyğusuz və ya hissiz deyil, sadəcə daha sərbəstdir.

Bu isə məncə, azadlığın nə olduğunu göstərir. Digərlərinə bağların kəsilməsi yox, onlarla birlikdə bu münasibətlərin qurulması. Miqrant əvvəlki vətənindən imtina etdikdə yox, onu saxladıqda azad olur. Mən Praqadanam, yəhudiyəm, San-Pauludanam, robionluyam, alman mədəniyyətinin tərkib hissəsiyəm və bunlardan imtina etmirəm, əksinə vurğulayıram ki, onları inkar edə bilim.

Sosioloqlar bizə başa salmağa çalışırlar ki, yadlar belə vətənin gizli kodlarını öyrənə bilər. Onlar israr edir ki, yerlilər də bu kodları nə vaxtsa öyrəniblər və bunu primitiv xalqların icmaya qəbul ritualları ilə müqayisə edirlər. Onda vətənsiz insan hər hansı bir vətəndən digərinə köçə və istədiyi vətənə daxil ola bilər, yetər ki, cibində hər bir vətənə uyğun açarı olsun. Amma real vəziyyət başqa cürdür. Vətənlərin gizli kodları şüurlu qaydalarla yox, şüuraltı formalaşan adətlərdən toxunub. Adətin xüsusiyyəti isə budur ki, o artıq şüurla qavranılmır. Hər hansı bir vətənə daxil olmaq üçün vətənsiz əvvəlcə bu gizli kodları şüurlu şəkildə öyrənməli və sonra yenidən unutmalıdır. Bu kodlar şüurlu şəkildə qavranılanda qaydalar müqəddəs olmaqdan çıxıb banal bir adətə çevrilir. Yerlilər üçün gəlmələr səyyahlardan daha

yad, daha qorxuncdur, çünki gəlmələr yerlilərin adətlərini şüurla qavrayıb onların banallığını üzə çıxarır. Gəlmələr yerlilərin gözündə nifrətəlayiq və eybəcər olur, ona görə ki, yerlilərin gözündə gözəlliyi ehtiva edən vətən gəlmələrin şüuru ilə bayağı, zahiri xoşagələn olmağa qədər kiçilir. Gəlmələrin sayəsində gözəl vətənlilər və eybəcər vətənsizlər arasında polemik dialoq yaranır, bunun axırı ya *poqrom* olur, ya da vətənlilərin vətənini dəyişərək öz bağlarından azad olması. Mənim Braziliyadakı fəaliyyətim buna misaldır.

Əvvəlcə mən "Braziliya" kəlməsini onu boğan avrosentrik stereotiplərdən ("üçüncü dünya ölkəsi", "inkişafdan qalmış", "istismar") qurtarmaq istəyirəm. Stereotiplər, şüuraltı qoyulan damğalar bütün vətənlərə xasdır. Braziliyanın əhalisi XIX əsrin sonlarınaqədər bir-birini əvəzləyən üç qatdan ibarət idi. Portuqalların bir hissəsi vətənlərindən qaçmış, digər hissəsi isə koloniyaları Portuqaliya üçün idarə edənlər idilər. Afrikalılar buraya qul kimi gətirilmişdilər. Aborigenlər isə get-gedə ölkənin dərinliklərinə sıxışdırılırdılar. Aborigenlər də öz növbəsində əvvəllər hakim olmuş tupilərə və onlardan asılı olmuş tupinambalara bölünürdü. XIX əsrin ikinci yarısında quldarlıq ləğv olunandan sonra işsiz afrikalılar şəhərlərə axışdılar. Qəhvə, pambıq və şəkər qamışı becərilməsi üçün kənd təsərrüfatına avropalılar, ilk növbədə Şimali İtaliyadan işçilər cəlb edildilər. Bundan sonra bir neçə yeni miqrasiya dalğası baş tutdu və Polşa, Suriya, Livan, Yaponiya və Portuqaliyadan gəlmələrin bir neçə dalğası bura qoşuldu. Mən ölkəyə gələndə yəhudilər ən yeni miqrant dalğası idi. 60-cı illərdə isə miqrant axını kəsildi. Qeyd etməliyəm ki, bu miqrant axınları ölkənin cənubuna yönəlmişdi və ölkənin şimalı demək olar ki, toxunmaz qalmışdı.

Quldarlığın ləğvindən əvvəl poeziya və nəsr ədəbiyyatında Braziliya vətəni haqqında romantik yazılar var idi, amma reallıq bunun tam əksini deyirdi. Portuqaliyadan olan mühacirlərdən ibarət kiçik yuxarı təbəqə var idi. Onlar isə liman şəhərlərində toplaşaraq itirdikləri vətənlərindən xəbər gözləməklə məşğul idilər. Onlar özlərini qovulmuş hiss

edirdilər. Əhalinin əksəriyyəti Afrika mənşəli idi, amma əcdadlarının vətənləri ilə heç bir şüurlu münasibətləri yox idi. Qul daşıyan gəmilərə çılpaq doldurulub gətirilən bu insanlar itirilmiş mədəniyyətin elementlərini ağır işdə keyləşmiş daxili aləmlərində qismən qorumuşdular. Bu elementlər isə rəqs, musiqi və dini rituallar şəklində üzə çıxıb gələcəkdə qurulacaq yeni vətənləri – Braziliyanın bünövrəsinə hörülürdü. Get-gedə ölkənin dərinliklərinə sıxışdırılan aborigenlər isə Braziliyanın həqiqi bir parçası yox, qismən mifləşdirilib ilahiləşdirilən, qismən də zorlanan bir arxa görüntü idilər. Aborigenlərin ideoloji bəzənmiş fona çevrilməsi Braziliyanı (eləcə də Argentina və Uruqvayı) digər Latın Amerikası ölkələrindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən idi.

Avropadan, Yaxın və Uzaq Şərqdən gəlmələr XIX əsrin axırlarından başlayaraq Braziliyanın vətən xüsusiyyəti haqqında düşünməyə başladılar. Bu qədər heterogen elementlərdən ibarət əhali ilə sirli bağlardan ibarət olan şəbəkə qurmaq mümkündürmü? Bu şəbəkə köhnə vətənimizdəki bağlara oxşayacaqmı? Bu şəbəkəni toxumaq üçün ilkin material var idi: portugal dili. Portuqaliyada danışılan dil ilə müqayisədə Braziliyada danışılan dil daha arxaik idi və renessans dövrünün elementlərini özündə saxlamışdı. Digər tərəfdən isə bu dil cırlaşıb Afrika dillərinin elementlərini qəbul etmişdi. Amma məhz belə xüsusiyyətlərinə görə portuqal dili ərəb və yapon braziliyalılar arasında ünsiyyət vasitəsinə çevrilə bilirdi. Braziliya mədəniyyətini daşımağa və ötürməyə qadir və Braziliyanı gələcək cəmiyyət üçün vətənə çevirməyi bacaran Braziliya dili yaratmaq mümkündürmü? Bütün iştirakçıları həvəsləndirən bu sual mənim fikrimcə bu əsrdə orada yaradılan hər bir şeyin humusu idi, Braziliya şəhərindən tutmuş Bossa nova stilinə qədər.

Mən Braziliyaya gələndən bir müddət sonra Avropadakı qaz kameralarının iyi burnumdan gedər-getməz bu qızdırma məni də tutdu. Yeni, insanalayıq, stereotiplərdən azad bir vətənin qurulması coşğusuna mən də yoluxdum. Ancaq hərbi çevrilişdən

sonra ("golpe")[\[ii\]](#) ayıldım. Ona görə yox ki mən bir çox avropalı müşahidəçilər kimi bu çevrilişi irticanın müdaxiləsi hesab edirdim. Əksinə, mənim nəzərimdə bu Braziliya vətəni ideyasının reallaşmasının ilk təzahürü idi. Mənim Braziliya vətənimdən məyusluğumu daha dəqiq anlatmaq istəyirəm (bu məyusluğum bütün başqa vətənlərimə də şamil olunur):

XIX əsrdə mühacirət axınları başlamazdan əvvəl Braziliya heç kəsin vətəni deyildi. Oranı zorla vətənə çevirmək istəyən patriotların şüarı da burdan irəli gəlirdi: "Braziliyanın sahibi var" (Esta pais tem dono). Bu, kolonistlərin yerlilər üzərində hökmranlıq qurduğu Afrika, Asiya və ya And dağlarındakı koloniyalar kimi deyildi, bura ABŞ-dakı kimi yerlilərin qovulduğu boş bir torpaq idi. Ona görə də gəlmələr eybəcər yadlar kimi yox, stereotipsiz olaraq vətənsiz tale yoldaşları kimi qarşılanırdı. Bu stereotipsiz ab-hava gəlmələrin Avropada qovulduqları vətənlərində olan ab-havadan o qədər fərqlənirdi ki, onun rifahı üçün çalışmamaq alçaqlıq olardı. Bundan başqa, heç kəsin olmayan bu vətəndə işləyərkən istədiyin hər bir sahədə pioner olursan. Məsələn, mən bir neçə tale yoldaşım ilə birlikdə Braziliya fəlsəfəsini heç nədən yaratmalı idim. Ona görə insanlarla qarşılıqlı bağlar qurmağa başladım və bu bağlar bioloji vətənimdəkindən fərqli olaraq mənim dünyaya gəlməyimlə əvvəlcədən müəyyən olunmamışdı. Mən bu bağları özüm seçirdim. Beləliklə, mənə aydın oldu ki, patriotizmi (həm milli, həm də yerli) qorxunc edən nədir: insan özünün seçmədiyi bağları müqəddəsləşdirir və onları sərbəst seçilmiş bağlardan üstün tutur. Ailə qohumluğunu seçilmiş qohumluqdan üstün tutur, əsl ideoloji və bioloji qohumluğu dostluq və sevgidən vacib sayır. Azadlıq təlatümü məni bürümüşdü: Mənim öz yaxınlarımı seçmək azadlığım var idi.

Nə qədər ki, gəlmələrin yeni dalğaları qəbul olunurdu, bu gələcək gizli kodu toxumaq, gələcək Braziliya vətəninini qurmaq, macəranı adətə çevirmək və adətin müqəddəsləşdirilməsi həyacanlı və ilhamverici görünürdü. Toxunan şəbəkə açıq qalırdı. Məsələn, fəlsəfə institutunda çalışan italyalı Kroçenin tələbəsi, alman haydegerçi, portuqal orteqaçı, şərq

yəhudilərinin pozitivistləri, belçikalı katoliklər və anglo-sakson pragmatiklər yapon zen tələbələrinə, Livan mistiklərinə və çinli alimə açıq olmalı idilər, qərbi yəhudi talmudçuya da yer ayırmalı idilər. Amma buna baxmayaraq institutlaşma gedirdi. Bu çevrəyə qəbul olunmaq get-gedə çətinləşirdi. Burada stereotiplər ayaq açmağa başladı. Deməli yeni vətənin qurulmasında uğurlar qazanılırdı.

50-ci illərdə daha iki amillə üz-üzə qaldım və onların təsirlərini həll etmək gerek idi. Bunlardan birincisi, “defasagem” deyilən tezliyin dəyişməsinə bənzər bir fenomen idi. Braziliyanın müstəqil bir nüvəsi formalaşdıqca digər mərkəzlərlə, xüsusən də Amerikadakı mərkəzlərlə sıx əlaqə zəifləməyə başladı. Braziliya üçün fəaliyyətə [\[iii\]](#) qərar verərkən nəyi əldən verdim mənə indi aydın oldu: coğrafi bağlılığın olmaması kimi üstünlüyü itirirdim. Məndə şübhələr oyanmağa başladı: müasir informasiya inqilabında hər hansı bir coğrafi bağlılıq irtica deyilmi? Vətənsiz olmaq kimi üstünlüyü əldən vermək düzgün idi mi?

İkinci amil – “populismo” daha radikal idi. 50-ci illərdə iqtisadi-sosial təbəqələşmə təxminən bu cür idi: Əhəlinin böyük əksəriyyəti yarımköçəri vəziyyətdə yaşayır və səfalət, aclıq və xəstəliklər içində monokultur məhsulların dalınca köç edirdi. Mədəniyyətdən uzaq bu kütlədən vətən düzəltmək kimi işin öhdəsindən gəlmək lazım idi. Bu kütlədən yuxarı mövqedə əsasən gəlmələrdən ibarət olan şəhər proletariyatı dururdu. Ondan yuxarı təbəqə isə əksəriyyəti Portuqaliyadan olan işğalçıların törəmələri olan burjuaziya idi. Vətənin hörülməsi burjuaziyanın işi idi. Sual belə idi: Biz səylərimizi hara yönəltməliyik? Şəhər fəhlələrinə müraciət edib onların şüurunu artırmaq mı, yoxsa passiv kütləyə üz tutub onları cəmiyyətin şəbəkəsinə cəlb etmək mi? İkisi eyni zamanda mümkün deyildi, belə ki, şəhərliləri cəlb etmək üçün siyasiləşdirmək lazım idi, kütlələri cəlb etmək üçün isə iqtisadi inkişafa keçmək və qeyri siyasi olmaq gerek idi. Ya azadlıq uğrunda, ya da aclıq və xəstəliklərə qarşı mübarizə aparmaq lazım idi. Belə çətin seçimdə qəti mövqe ortaya qoymaq

çox çətindir. Mən cəhd etdim və məğlub oldum.

Vargasla hakimiyyətə gələn “populist” tendensiyaya görə bu seçimdən belə yan keçmək olardı: Əvvəlcə fəhlələri siyasi mobilizə etmək və sonradan kütləni canına çəkmək. Bu isə faşistoid demoqogiyaya və bütün mədəni fəaliyyətin vulqar bir hadisəyə çevrilməsi ilə nəticələnirdi. “Texnokrat” tendensiya isə bu dilemmayı birdəfəlik həll etmək istəyirdi. İlk növbədə maddi ehtiyac problemini həll etmək lazım idi. Bunun üçün mərkəzi planlama lazım idi. Belə planlamayı mümkün etmək üçün diktatura qurulmalı və plana mane olan bütün sosial, siyasi və mədəni maneələr “müvəqqəti” dayandırılmalı idi. Bu “*texnokratik*” tendensiya orduda cəmləşmişdi, ordu isə bürjuaziyadan ibarət bir qrup idi. 1964-cü ildən sonra mən anladım ki, Braziliyanı vətənə çevirməyin yeganə yolu texnokratiyanın *populismo* üzərində qələbəsi idi. Bu vətənin nəyə bənzəyəcəyi də aydın idi: nəhəng və inkişaf etmiş aparat, kütlük, fanatizm və patriotik stereotiplərində Avropadakı vətənlərdən heç də geri qalmayacaq bir ölkə. Amma Braziliya üçün çalışmalarıma son qoyub Provans əyalətinə – bu Anti-Braziliyaya köçmək barədə çox ağırlı bu qərarı verməyim 1972-ci ilədək çəkdi.

Braziliyadan məyusluğum sayəsində kəşf etdim ki, istənilən vətən, banallığın müqəddəsləşdirilməsindən başqa bir şey deyil, istər doğularkən düşdüyün vətən olsun, istər mədəniyyətinin sintezində iştirak etdiyin vətən. Hansı növdən olmasından asılı olmayaraq, hər bir vətən mistikaya bürünmüş bir mənzildir. Vətənsizlikdə əziyyətlə qazanılmış azadlığı qorumaq üçün yeni vətənin adətlərinin mistifikasiyasında iştirakdan imtina etmək lazımdır. Mənim Braziliya təcrübəmdən gəldiyim nəticə: Orada insanlarla qurduğum bağları qorumalıyam, çünki mən oradakı yaxınlarım üçün məsuliyyət daşıyıram, onlar da mənim üçün məsuliyyət daşıyırlar. Amma mən Braziliyadan kənarda da digər bağlar qurmalıyam və onları Braziliya təcrübəmə daxil etməliyəm. Mənim vətənim Braziliya yox, onlar üçün məsuliyyət daşıdığım insanlardır.

Vətənsizlikdə qazanılan azadlıq heç də filantropiya, kosmopolitizm və ya humanizm deyil. Mən bütün insanlıq üçün məsuliyyət daşıyıram, məsələn bir milyard çinli üçün. Bu azadlıq məhz “yaxınları” üçün məsuliyyət daşımaq azadlığıdır. İnsanın bu dünyada qovulmuş olduğunu deyən və vətənini başqa yerdə axtarmağı öyrədən, yaxınlarına sevgi tələb edən yəhudi-xristian dinlərinin azadlığı mənə belə qavranılmalıdır.

Adətən vətən daimi, mənzil isə dəyişkən məkan kimi qəbul olunur. Mən bunun tərsinə olduğunu düşünürəm. Vətəni dəyişmək və ya vətənsiz olmaq mümkündür, amma harda olmağından asılı olmayaraq yaşadığın bir yer olmalıdır. Parisin evsizləri körpülərin altında yaşayırlar, qaraçılar karvanlarda, Braziliyada torpağı becərənlər komalarda və nə qədər dəhşətli səslənsə də, Ausşvitsdə də insanlar yaşayırdılar. Mənzilsiz insan sözün hərfi mənasında tələf olur. Bu tələfolmanı müxtəlif formalarda ifadə etmək olar, amma ən az emosional yüklənmiş budur: mənzilsiz, adını və adət edilmiş qorudan insanın qəbul etdiyi hər bir səs sadəcə küydür, informasiya deyil. İnformasiyasız dünyada, xaos içində isə nə hiss etmək, nə də düşünmək və hərəkət etmək olur.

Mən Robionda özümə ev qurdum ki, orada yaşayım. Bu evimin nüvəsini mənim öyrəşdiyim yazı masası, kitablarımın və kağızlarımın öyrəşdiyim səliqəsizliyi təşkil edir. Evimin ətrafında öyrəşdiyim kənd yerləşir. Orada öyrəşdiyim poçt şöbəsi, öyrəşdiyim hava var. Buradan uzaqlaşdıqca isə daha az öyrəşdiklərimdir: Provans, Fransa, Avropa, Yer kürəsi, ucsuz-bucaqsız kainat, bundan başqa ötən illər, itirilmiş vətənlər, tarixin və ibtidai tarixin macəra dolu uçurumları, gələn macəralı gələcək və əvvəldən görülməyən uzaq gələcək. Mən öyrəşdiyimin içindəyəm ki, öyrəşmədiyimi içəriyə alım və adət edilməyeni edə bilim. Mən ifrat çox məlumat içindəyəm ki, ətrafımdakı səs-küydən məlumat alıb informasiya yarada bilim. Adətlərimdən hörülmüş bu mənzilim imkan verir ki, mən yeni macəraları qəbul edim. Mənzilim yenilik üçün bir çıxış nöqtəsi funksiyasını yerinə yetirir.

Mənzil və adət etmədiyimiz arasındakı bu dialektika Hegelin təhlilinə görə əzabkeş şüurun dinamikasıdır və şüurun elə əsas forması budur. Şüur elə mənzil və kənar arasında, şəxsi və ictimai arasında hərəkətdir. Hegel bu haqda deyirdi ki, mən özümü tapanda dünyanı itirirəm, dünyanı tapanda özümü itirirəm. Mənzilsiz olsam mən şüursuz olardım və ümumiyyətlə olmazdım. Mənzildə olmaq mənim dünyada mövcudluğumun elə ilkin formasıdır.

Mənzil və dünya, adət edilmiş və adət edilməmiş arasında dialektika sadəcə zahirî deyil. Mənzilin özünün daxilində, öyrəşdiyimizin içində də dialektika var. Öyrəşdiyimiz məkan yenilik üçün açıq olanda, məlum olmayanı məlumat kimi qəbul edəndə özü artıq görünməz olur. Mən yazı məsamın arxasına əyləşəndə onun üstündəki kitablara və səpələnmiş kağızlara diqqət etmirəm, çünki onlara artıq öyrəşmişəm. Ancaq masanın üstündəki yeni kitabları və yeni daxil olmuş kağızları görürəm. Öyrəşmə isə bütün məfumları sanki bir pambıq örtüyə bürüyür, örtüyün altında qalan bütün məfhumların küncələrini elə hamarlayır ki, artıq onlara ilişmirəm, sadəcə düşünmədən onlardan istifadə edirəm... Mən mənzilimi şüurla əxz etmirəm, onu düşünmədən hiss edirəm. Bu düşünmədən hiss etmək estetikada xoşagələnlilik adlanır. Hər bir mənzil onun içində yaşayanlar üçün xoşagələndir, çünki o öz mənzilinə öyrəşib. Bu artıq məlum estetik dövrüyyədir: "eybəcər-gözəl-xoşagələn-eybəcər". Mənzilə kənardan gələn səslər eybəcərdir, çünki onlar öyrəşdiyimizə mane olurlar. Bu səslər emal edilib məlumata çevriləndə gözəl olmağa başlayır, çünki mənzilin bir hissəsinə çevrilir. Bu yeni gözəlliyə öyrəşdikcə o sadəcə xoşagələnə çevrilir, çünki artıq şüurlu qavranılırmı. Sonda isə lazımsız olanlar tullantı kimi mənzildən kənara atılır, yəni yenidən yad eybəcərliyə çevrilir.

Vətən sevgisi fenomenini düzgün anlamaq üçün estetikaya bu haşiyə lazım idi. Vətəni olanlar vətəni mənzil ilə səhv salırlar. Onlar öz vətənlərini xoşagələn hesab edirlər, çünki hər kəs öz mənzilini xoşagələn hesab edir. Bundan başqa, onlar xoşagələnliyi gözəllik ilə səhv salırlar. Bu yanlışlıq ondan

qaynaqlanır ki, vətəni olanlar öz vətənlərinə qapanırlar və kənardan gələn və gözəlliyə çevrilə biləcək eybəcərliyə açıq olurlar. Patriotizm ilk növbədə estetik xəstəliyin bir sindromudur.

Hər bir vətənin səhvən gözəllik kimi qəbul olunan xoşagələnliliyi, öyrəşmədiyimiz və öyrəşdiyimizin, qeyri-adilik ilə banallığın səhv salınması bəzi vətənlərdə təkcə estetik yox, həm də etik faciəyə çevrilir. Mən Provans və Allqoy ərazilərini özüm üçün kəşf etdiyim üçün yox, onlara öyrəşdiyim üçün gözəl hesab edirəmsə, mən estetik yanlışlığa yol vermiş oluram, amma etik yox. Amma mən San-Paulunu gözəl hesab edirəmsə, artıq günah işləyirəm. Çünki, öyrəşmə zamanı bütün fenomenləri bürüyən pambıq örtük mənə oradakı səfaləti və ədalətsizliyi görməyə imkan vermir, mən buna öyrəşdiyimdən onu sadəcə hisslərimlə qavrayıram. Bu isə doğmalaşaraq xoşagələnliliyə çevrilir. Öyrəşməyin faciəsi də elə budur.

Hər bir şüurun bünövrəsi mənzildir. Şüur mənzili çıxış nöqtəsi kimi götürüb dünyanı dərk edir. Amma mənzil həm də qavramanı kütləşdirir, çünki o özü artıq şüurla yox, sadəcə hisslərlə qavranılır. Mənzili və vətəni, birinci və ikinci dərəcəlini səhv salanda bu daxili ziddiyyət daha aydın görünür. Vətəni olan öz vətəninə qapandığı üçün vətəndən kənardakı dünyanı ancaq xüsusi səy göstərərək qavraya bilər.

Miqrant – vətənsiz gələcəyin insanı bütün əvvəlki vətənlərinin yükünü və sirlərini də daş kimi alt şüurunda özü ilə daşısa da, onun bu cür sirli bağlılığı yoxdur. Bu mənada o, sirsiz bir varlıqdır. O, başqaları üçün şəffafdır. O sirlər içində deyil, real mövcudluq içində yaşayır. O, eyni zamanda vətəndə qalanların dünyaya baxması üçün bir pəncərə və onların özünü görə biləcəyi bir güzgüdür, bu görüntü təhrif edilmiş olsa belə. Miqrantın bu sirrlərdən azad olması onu yeni vətəndəkilər üçün yad (və qorxunc) edir. Miqrantın bu inkarolunmaz real mövcudluğu, yadlığın inkarolunmaz eybəcərliyi dünyanın hər bir yerindən gəlib vətənə daxil olduqda vətənin gözəlliyi və xoşagələnliliyini sual altına alır.

Vətəni olanlar mənzil və vətəni səhv saldığından miqrantla qarşılaşma vətənlilər üçün bütün şüurunu, mövcudluğunu və dünyanı sual altına qoyur. Vətənsizlərin yadlığı vətənlilərə onu göstərir ki, başqa vətənlər və sirli bağlar da mövcuddur, həm də yaxın gələcəkdə ümumiyyətlə bu cür sirfli bağların artıq mövcud olmayacağı ehtimalı onları qorxudur.

Vətənsizin içində yaşadığı reallıq onun üçün konkret problemdir, yad bir anlayış deyil. Hiss edərək qəbul etdiyi əvvəlki vətənin sirrindən çıxması onun üçün yeni bir sirr yaradır: başqaları ilə birlikdə yaşamağın sirri. Miqrantın problemi isə budur: köhnə vətənlərin özüm ilə daşdığım yükünə hopmuş stereotipləri necə çözüm, yeni vətəndəki insanların stereotiplərini necə qırım ki, onlarla birlikdə eybəcərlikdən gözəllik düzəldə bilim?

Bu mənada hər bir vətənsiz ən azı potensial olaraq bütün vətənlilərin ayıq şüuru və gələcəyin müjdəçisidir. Beləliklə, mən hesab edirəm ki, biz miqrantlar bu funksiyanı peşə və həyatın mənası (Berufung) kimi üzərimizə götürməliyik.

İstinadlar:

[\[i\]](#) insanları bilərəkdən cahillikdə saxlamaq, onların müstəqil düşünməsinin qarşısını almaq və fəvqəlfüvvələrə inandırmaq cəhdi

[\[ii\]](#) 1964-cü ildə hakimiyyəti ələ keçirən general Humberto Castelo Branco 300 nəfəri siyasi hüquqlarından məhrum etdi. 1985-ci ilədək davam edən hərbi diktaturanın cinayətlərini araşdıran Milli Həqiqət Komissiyası öz hesabatını 2014-cü ildə təqdim etmişdir.

[\[iii\]](#) Braziliyada 1961-ci ilə qədər bir elektron transformatorlar istehsal edən bir zavoda rəhbərlik edən Flusser eyni zamanda dilçilik və fəlsəfəyə dair məqalələr dərc etdirməyə başlayır. 1962-ci ildə Braziliya Fəlsəfə İnstitutunua üzv olur və San Pauloda kommunikasiya fəlsəfəsi kafedrasını yaradır və professoru təyin edilir. Braziliya

Fəlsəfə Jurnalının baş redaktorlarından biri olanmaqla yanaşı o, natiq və publisist kimi həm ölkədə, həm də xaricdə tanınır. 1964-cü ildən sonra onun nəşrlərinə və mühazirələrinə məhdudiyyətlər yaranır.

Mənbə:

Vilém Flusser, *Bodenlos. Eine philosophische Biografie*. 1. Auflage. 1992 Bollman Verlag.